

ל ז כ ר א ד ר ו י א נ ו ב

בולאת שנה לעותו

על ספר הבדיחה והחידוד

א. דרויאנוב היה מאותם הסופרים שספריהם נכנסים לארון הספרים ותופי סים בו מקום של קבע. הספרים שיבואו אחריהם באותו מדור לא ידחשו את רגליהם, כי מעשי הסופרים האמורים, בניניאב הם בתחומם ובמדורם. כאחד המוכהקים סבית מדרשה של אודיסה העברית היה גם הוא חזרן במצות כ"י נוס. ברם, הכונסים דברי אודיסה לא היו בעלי אסופות גרידא, — הללו גם צורפים הם, גם זקקים הם. המקור הא"י סוף מן העובדה במקומות פזוריו לובש צמצות תחת ידם. דברים מהוקי צו"ר, אם מחמת יושן ואם מטבע בריותם, נמצאים מוכהקי צורה. כך הם ששת הכרכים של "ספר האגדה" וכך — עם כל הפרש העצום שביניהם — גם שלושת הכרכים של "ספר הבדיחה והחידוד".

כמה שיקול-דעת וכמה שיקול-עט הושקע כאן בטביעת צורתם של דברי קלות-הדעת אשר לעם. כמה מחושי-האמן חוש הצורה. לעצמותו של דבר, הרי הבדיחה שלנו אינה דבוקה בצורתה כנשמה בגוף, אלא כנוול בקנקן. היא מניחה תמיד מקום למהדרין, לתוספת נופך, לשנוי גזון מתוך שמירה על התוך. היא מאותם הדברים, שאין הקי נון והחתימה חלה עליהם: המוסיף — מוסיף, והגורע — גורע, והמסנה — מסנה. חילופו של דבר הוא הפתגם, שמתחילת בריותו הריחו בר צורה של קיימא. הפתגם ניתן חתום, הבדיחה ניתנה פרוצת. לפי עצם מהותה היא מן הדברים שבעלי-פה, שאף בשניתקנה תקנה להעלותם בכתב, אינם נעשים דברים שבכתב, כידוע לנו גם בתחרי-מים הגדולים של תרבותנו. אך אנשי כנסת אודיסה אנשי חתימה היו. אחריהם אין להוסיף ואין לגרוע. וכשהגיע תורה של הבדיחה, אשר המוני שפתים סכל קצות העם דוכבוה לפי דרכן, באה גם היא אל החתימה. צורתה נתנבשה ונסתיימה כל כך, שבדין נצטרף כאן השם ספר: "ספר הבדיחה והחידוד", אשר מצד סגנונו הריחו ממנין אותם הספרים, שמהם אנו למדים, עברית משוכחת מהי. הותם יהיד אין כאן כל עיקר, אך בה במדה אין גם נוסח ומתי-

כנות, כל בדיחה הקבועה בספר, שהיא בעצם נובילה קמנה, אינדיבידואלית היא בסגנונה, סגנון עברי עממי, מעשה אמן, תלמיד חכם. יצורי עם קלים נתי-עטפו לפי מדתם בכלי שיראין של לשון-ננו ונכנסו דרך כבוד לארון הספרים העברי.

אולם כניסתו של ספר לארון הספרים באחת התקופות, הרי זה מאורע רציני, מה איפוא יחסנו הרציני ליל-קוט של בדיחות? מה ברבה הוא מחי-זיק לנו ובמה יזון את נפשנו? אין צריך לוטר, שהעוסקים בתקר נפש העם ישאבו תמיד מספרים ביוצא באלו חמד-רים חמדים בסוגית מתקדם. וכבר נאמר במבוא לספר: "יפה כוחה של הבדיחה העממית לשמש מפתח לכמה סדרי נפש העם, שמפתחות אחרים אין להם שלי-טה עליהם". אך מהו כחורת ספר מקי-רא, ספר-הנהנין? אין להטיל ספק בכוחה של הבדיחה הנאה לברת את דעתנו. מי יהודי ואזנו ערלה להלצה יהודית? מי יהודי וחכו לא ידבק לכל המפולפל והממולח בק"ן הפלפלין והמלחים שלנו? אך השאלה הנשאלת כך נשאלת: בדיחות דעת זו שמקורה בבדיחה, כוח היא בנו, או תולשה היא בנו? ואין הדברים מוסבים בזה על טר-כם של הצחקו והמנוחך בכלל. הרבה התחבטנו בזה חכמים, והעלו מה שהעלו, והניחו מה שהניחו, ואת הדעת מכל וכל עדיין לא הניחו, (עיון גם במבוא האמור). אך מה בפי הבדיחה שלנו? מה חפצה ומה כוחה?

פעמים נפל למצוא מפתח לדבר מצד מה שאיננו מאשר מצד מה שהנהגו. הבדיחה עשויה להעניק הנאה, אך אינה עשויה כלל להעניק השראה. קורת רוח — הן, הרמת רוח — לאו, לעולם לאו. בזה היא נבדלת בתכלית מן ההומור. ההומור הוא גלוי פנים בעולם, — הפי-נים השוחקות שלו, הבדיחה היא — רק פנים שאילים על מנת לעורר צחוק. ההומור — אמת, והבדיחה — קנוניה. ולפיכך מרבה האמנות, שחותרה אמת, להסתייע בהומור, ואילו הבדיחה והאמנות אין הן יכולות לדור בכפיפה אחת. גם הפתגם והבדיחה, שונים שנים אלה של יצירת עם, הפכים הם. הפתגם

הוא הנחה, הבדיחה היא בעיטה. הפתי גם מחכים והבדיחה רק מהנהה. ההוא עשוי להניע גם את הנפש, וההוא — שבלתנית גרידא. בדיחה לירית, למשל, אין להעלות על הדעה. את הלהלכותית שבה מביעה נפש העם בדרכים אחרות. הבדיחה וההלצה, בידוע, רווחות מאוד בעמנו, — דוקא בעמנו, שכרת את הכריתות הגדולות שלו באמונה, בפאתוס, בעמידה כלפי העולם במלוא כובד הראש וכובד הנפש, בהעמדת דבר-רים ביסודו של עולם. היפוכם של אלה היא לא הסקפטיות, הטלת הספק, שגם היא יצוקה רצינית וחרדת לאמת. היפוך-כס הוא אי-הרצינות, גלוי פנים שלא כענין בכונה תחילה, בהנאה מפורשת, לשמה. והיפוך זה אף הוא טבוע בתכור-נת העם, תכונה — שכנגד לזו הרשומה בספרי היוחסין שלו.

הבדיחה שלנו היא המלכות המדומה של השכל; העוית המוח היהודי כלפי עצמו אם על ידי הריפות יתרה ואם על ידי העמדת פנים של תמימות ית-רה. הוא הוא העושה מעשה קונרס וגר-רם הנאה לעצמו. השכל עומף בלבושינו את האבסורד יוצא חלציו וצוחס. בדי-חתנו היא בתי-שלא-כחוק להריפותנו והן חובקות להנאתן זו את זו.

הבדיחה לופפת כל ארזי חיינו, פוקי-דת כל קרן זוית בהם. מקום שאין יד-הספרות מנעת, מנעת היא. ידה בכל: בתלמיד-חכם, בעם-הארץ, בדלפון, בני-ביר, בירא-שמים, במופקר, בפריץ ובי-הודי שלו. זוהי מסכת עוקצין שלנו, שהכל נעקצים בה. היא נכנסת גם לת-חום ערכין ודעות ומביאה עמה לכל מקום את ו'ההיפוך. היא מתחזקה בידה את הקערה ההפוכה של כל המוחזק והמטופח בעם. אין לך יסוד מוסר, שלא תמצא בה כנגדו את הערעור, הקנתור, הלגלוג. האדם מישראל תלן בה בבדיחה את הטלית והתפילין וה-תיר לו את הרצועה ועמד והקל ראשו והגיס לבו בכל-מכל כל.

מספרים, שבוולוזשין היו בני הישר-בה ממנים בפורים את אחד הליצינים שבחבורה. לראש ישיבה במקומו של הנצי"ב. ואותו ראש ישיבה לינמא היה נוטל את חבריו של רבו, מעיין בהם

ואומר: "אי, כמה דברי הכאי העליתי בספרי אלה, במחילה מכבודי!" אף כך נוהגת ההלצה העממית כלפי יצורי רוחו של העם. זהו "השקץ" שלנו שנטל את רשות הדיבור. זהו פלוני היהודי, הצבור מניצוצות של כל ישראל, שחולק על היהדות ושחיהדות חולקת עליו, וכל היכן שידה על העליונה נזרה עליו נדו ושמתא. היהדות השלטת ביקשה לעקור מקרב העם את רוחו ואת ילדי רוחו של אותו לגלגן ולא עלתה לה, כי רוחו רוחיהם.

אין מקשין על רוח-עם, ואין לנו אלא להבינה ולפרשה, וזוהי שליחותם של אנשי החקר והמדע. לעינינו קיימת העובדה, שעמנו איפח וריבה סוג זה של יצירה. אין זאת כי צורך נפש היה לו בזה, צורך של פורקן. "הבדיחה נותנת לנו את היכולת לכפור ולמרוד רגע אחד בכל, לגמוע גמיעה נסה מכוסה היפה והמשכרת של החרות", — בל"שוננו היפה של בעל הספר. אולם חרות זו אינה מתירה בנפש העם כוחות פועי-לים. נכונה מזו לראות את הבדיחה כשפתום בנפש-העם המוציא את אדי-המרירות שבה. זהו פורקן הבא מתוך פריקה והתפרקות. זוהי יצירת-עם התי-לויה בדבר, — יצירה שהיא לפי מהר-תה אינטרמצו במתיחות הנפש, אתגתי-תא ולא גוף פסוק.

היש בסוג זה של יצירה מרות הקור-דש (כפי שאנו מפרשים לנו בימינו מי-שנ זה)? צירופם של אלה מופרך מניה וביה, כי דבר שיש בו שמץ של שאר-רוח אינו כבר בנדר בדיחה והלצה, כי אם משהו רציני ונעלה. (אולי נרמזה גם כוונה זו במאמר: "בת ליצים אין מסבלת פני שכינה"). בדורות קוד-מים, כשהספר היה נשקל בפלס גדול וחמור, היו ספרים מסוג זה כננוזים. דורנו אנו, שקוד לקבוע בארון הספרים מה שננוזו הקודמים. גדולים ומעולים מסילים על עצמם שליהות זו. הנתרחב או נתמעט הלב במרוצת הדורות? היפתה או קצרה העין? תיקו.